

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340:340.1

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-1**Мозолюк-Боднар Людмила Миколаївна,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правових та інформаційних технологій

Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

ORCID ID: 0000-0002-8200-5651

ДІЄВІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

У статті встановлено актуальність наукового пізнання юридичної відповідальності з точки зору дієвості, яка передбачає певну дію на порушника та пов'язана з настанням відповідних наслідків, що визначені нормою права аж до застосування примусового фізичного впливу. Наголошено на розумінні кожним учасником суспільних відносин, того, що за протиправною поведінкою слідує державний примус, тому що за будь-яких умов має забезпечуватися панування права в суспільстві.

Проаналізовано теоретико-правові засади пізнання дієвості юридичної відповідальності як фундаментальної ідеї, яка відображає суть та призначення інституту юридичної відповідальності та знаходиться у тісній взаємодії з принципами юридичної відповідальності. Узагальнено, що юридична відповідальність базується на певних принципах, які відображають її природу та призначення. Зазначено, що дієвість юридичної відповідальності можна розглядати як один із принципів юридичної відповідальності. Акцентовано увагу, що принципи юридичної відповідальності тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені між собою: наявність одного принципу передбачає наявність іншого, а порушення одного принципу призведе до порушення іншого.

Визначено, що дієвість юридичної відповідальності як принцип – це стійка закономірна ідея, яка характеризує сутність і зміст юридичної відповідальності, має законодавче закріплення та пов'язана з практичними аспектами її втілення з метою гарантування й відновлення прав і свобод людини. Якщо ж юридична відповідальність не буде мати ознак дієвості, тоді втрачається сама мета та сутність її встановлення. Тому, встановлення будь-якої юридичної відповідальності повинно бути підкріплено законністю, справедливістю, дієвістю, невідворотністю покарання та іншими її принципами.

Ключові слова: право, юридична відповідальність, правове забезпечення дієвості, принципи юридичної відповідальності, дієвість, невідворотність покарання.

Mozoliuk-Bodnar L. M. Effectiveness of legal responsibility: theoretical and legal principles

The article establishes the relevance of scientific knowledge of legal responsibility from the point of view of effectiveness, which involves a certain action on the offender and is associated with the onset of the corresponding consequences determined by the law up to the use of coercive physical influence. Emphasis is placed on the understanding by each participant of social relations that illegal behavior is followed by state coercion, because the rule of law in society must be ensured under any conditions.

The theoretical and legal foundations of knowledge of the effectiveness of legal responsibility as a fundamental idea that reflects the essence and purpose of the institute of legal responsibility and is in close interaction with the principles of legal responsibility are analyzed. In general, legal responsibility is based on certain principles that reflect its nature and purpose. It is noted that the effectiveness of legal responsibility can be considered as one of the principles of legal responsibility. Attention is drawn to the fact that the principles of legal responsibility are closely interconnected and interdependent: the existence of one principle implies the existence of another, and the violation of one principle will lead to the violation of another.

It has been determined that the effectiveness of legal responsibility as a principle is a stable legal idea that characterizes the essence and content of legal responsibility, has legislative consolidation and is related to the practical aspects of its implementation in order to guarantee and restore human rights and freedoms. If the legal responsibility will not have signs of effectiveness, then the very purpose and essence of its establishment is lost. Therefore, the establishment of any legal liability must be supported by legality, justice, effectiveness, inevitability of punishment and other principles.

Key words: law, legal responsibility, legal guarantee of effectiveness, principles of legal responsibility, effectiveness, inevitability of punishment.

Актуальність проблеми. Для сучасної юридичної науки та практики питання дієвості юридичної відповідальності є актуальним та значною мірою впливає на успішне виконання сучасною державою поставлених перед нею завдань, підвищення ефективності діяльності державних органів та розвитку демократії в цілому. Особливо, на часі це в умовах воєнного стану, коли важливими є внутрішня консолідованість, надійна підтримка від державних органів влади, віра громадян у верховенство права, справедливість та не допущення ігнорування норм закону. Дієвість юридичної відповідальності в громадянському суспільстві завжди, а особливо під час війни мотивує народ, змушує боротися й жити, вірити в перемогу та йти вперед, тобто діяти в реальному житті. На шляху до перемоги не можна допускати порушення закону виправдовуючись тим, що в країні війна. Потрібно усвідомлювати, що за протиправною поведінкою слідує державний примус, тому що за будь-яких умов має забезпечуватися панування права в суспільстві – ціннісне ставлення до людини, в тому числі її безпеки.

Безумовно, висока значущість інституту юридичної відповідальності не виключає потреби майбутніх наукових досліджень, оскільки деякі питання досліджені ще недостатньо або викликають дискусії серед науковців. Серед таких питань – дієвість юридичної відповідальності, яка має фундаментальне значення для її існування загалом та передбачає певну дію на порушника, яка пов'язана з настанням відповідних наслідків, які визначені нормою права аж до застосування примусового фізичного впливу. Традиційно у законодавстві видова характеристика юридичної відповідальності визначається за галузевим критерієм охоронюваних відносин, при цьому саме від механізмів її реалізації й наслідків на порушника залежить, чи буде мати дієвий характер той чи інший вид відповідальності, чи буде досягнута її мета та функціональна направленість загалом. На жаль, більшість праць та останніх досліджень, які присвячені юридичній відповідальності, досить рідко аналізувалися з точки зору її дієвості, що є фундаментальним для формування законодавчої та правозастосовної практики. Однак, у разі відсутності дієвості юридичної відповідальності – це відобразить негативну реакцію суспільства, яка може проявлятися по-різному: збільшенням кількості правопорушень, протестів, розчарувань, що є безумовно негативним явищем та суперечить меті юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність та багатосторонність природи юридичної відповідальності була предметом дослідження таких учених-юристів, як: І. Аземші, А. Алієва, С. Бобровник, О. Болсунової, Ю. Гревцова, П. Рабіновича, Ю. Решетова, О. Скакун, Ю. Шемшученка та багатьох інших. Проблема осмислення принципів юридичної відповідальності отримала визнання у працях: Л. Завадської, О. Зайчука, Н. Пархоменко, Т. Подковенко, Т. Тарахонич, А. Шевченка та ін.

Мета дослідження. Метою статті є з'ясування теоретичних основ пізнання дієвості юридичної відповідальності як фундаментальної ідеї, яка відображає суть та призначення інституту юридичної відповідальності та знаходиться у тісній взаємодії з принципами юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній державі юридична відповідальність не є категорією однозначною й сталою, вона розвивається та трансформується разом із суспільними відносинами. Відповідно, держава при цьому виявляє схвалення чи засудження, оцінюючи обсяг і якість виконання суб'єктом суспільних відносин своїх обов'язків.

На думку Д. Комарницького, без належної системи юридичної відповідальності право стає безсилим та ненадійним, не виправдовує соціальних очікувань. Правові норми, встановлені на їх підставі, права та обов'язки членів суспільства перетворюються в «благі» наміри, якщо влада не здатна організувати поновлення та захист порушених прав, примус до виконання обов'язків, покарання тих, хто порушує правові заборони. Адже досить багато процесів та напрямів правового розвитку пов'язані із дієвістю права: відчуттям захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистоянням сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівною дією механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантуванням та забезпеченням системи безпеки, що пов'язана з соціальною дійсністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу для життєво важливим інтересам особи, суспільства, держави [1, с. 60–61].

Як зазначає М. Козюбра, такі основоположні принципи права, як справедливість, гуманізм, рівність перед законом своєї конкретизації набувають у принципах юридичної відповідальності [2, с. 305].

Отже, від юридичної відповідальності, як і від права загалом, очікується дієвість, її ефективність та реалізованість на практиці. В цьому і буде вияв цінності юридичної відповідальності та досягнення її мети.

Юридична відповідальність базується на певних принципах. Принципи юридичної відповідальності відображають природу та її призначення, вони сформовані на підставі правової культури

суспільства, під впливом наукової думки апробовані правозастосовною практикою та закріплені законодавчо [3, с. 284].

На нашу думку, дієвість юридичної відповідальності можна розглядати як один із принципів юридичної відповідальності. О. Зайчук та Н. Оніщенко у визначенні поняття принципів юридичної відповідальності зосереджують увагу на тому, що «це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування й охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку» [4, с. 89].

Погоджуючись з думками науковців щодо функціонування системи принципів юридичної відповідальності, які характеризується певною ієрархією, єдністю, цілісністю, внутрішньою узгодженістю і взаємодією утворюючих її елементів. Принципи діють не відокремлено, ізольовано один від одного, а комплексно, вони тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Кожен принцип, що входить у систему, повинен тлумачитися і здійснюватися з урахуванням інших основоположних ідей [5, с. 830–833].

Для аналізу теоретичних основ сутності принципу дієвості юридичної відповідальності необхідно, насамперед, трактувати загальне поняття «принципи юридичної відповідальності», де, з одного боку, вони є частиною принципів права й у своєму змісті мають їх характерні ознаки та прояви (види). А з іншого боку, принципи юридичної відповідальності являють собою відносно якісне нове утворення у праві, якому притаманні власні особливості (ознаки) та форми (види) [6, с. 24–31].

Є. Подорожній, під принципами формування інституту юридичної відповідальності розуміє сукупність сформульованих на підставі наукового аналізу об'єктивно існуючих закономірностей суспільного життя, вимог і правил, на яких має ґрунтуватися процес запровадження юридичної відповідальності [7, с. 80–83].

На думку О. Іваненко, принципи юридичної відповідальності взаємопов'язані: наявність одного принципу передбачає наявність й іншого, а порушення одного принципу обов'язково призведе до порушення іншого. Крім цього науковець звертає увагу на те, що принципи юридичної відповідальності можна розглядати виключно через розуміння юридичної відповідальності у ретроспективному і позитивних аспектах [8, с. 259–274], що на нашу думку, розширить доктринальне сприйняття змісту відповідних принципів та покращить практичну значимість в регулюванні суспільних відносин.

Як зазначає Т. Подковенко, на сьогоднішній день, коли кількість правопорушень постійно зростає, виникає необхідність у розробленні нових підходів щодо визначення принципів юридичної відповідальності та їхньої класифікації для того щоб вони були максимально дієвими на практиці [9, с. 26–29]. Тому, вважаємо, що доцільно до загальноприйнятих класифікацій принципів юридичної відповідальності – законності, справедливості, своєчасності та інших додати принцип дієвості, який має забезпечувати реальність та ефективність юридичної відповідальності.

О. Болсунова акцентує увагу на тому, що принципи юридичної відповідальності визначаються в декількох аспектах, а саме: як вихідні засади та ідеї функціонування й реалізації юридичної відповідальності (функціональний аспект принципів юридичної відповідальності); як умови притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (засадничий аспект принципів юридичної відповідальності); як критерії розвитку та вдосконалення інституту юридичної відповідальності (перспективний аспект юридичної відповідальності); як основні засади, що мають пряий характер дії і застосовуються з метою недопущення порушення законності та справедливості в процесі притягнення осіб до юридичної відповідальності (ціннісний аспект юридичної відповідальності) [10, с. 48–52].

Загалом, у юриспруденції немає цілісного визначення поняття дієвості юридичної відповідальності. Деякі автори оцінюють дієвість юридичної відповідальності як правову категорію, що відображає результат певної мети, створеної на рівні закону завдяки досягненню соціально-позитивного результату в координації суспільних відносин. Можна також зазначити про концепцію юридичної відповідальності за порушення закону, в якій правова відповідальність зводиться лише до покарання, дієвість юридичної відповідальності можна уявити як співвідношення результату застосування покарань та цілей їх законодавчого встановлення. У зв'язку з цим необхідно звернутися до завдань, які закладені в інституті юридичної відповідальності. Для початку, це гарантування правомірної поведінки, тоді відновлення порушеного правопорядку, далі – це покарання людини, яка вчинила правопорушення. Тобто, дієвість юридичної відповідальності буде досягнута тоді, коли мета, які стоять перед інститутом правової відповідальності, буде реалізована. Так, наприклад, дієвість прийнятого того чи іншого нормативно-правового акта, що встановлює відповідальність, можна визначити через співвідношення завдань, поставлених при прийнятті цього юридичного документу та досягнутих результатів.

На нашу думку, дієвість юридичної відповідальності як принцип – це стійка закономірна ідея, яка характеризує сутність і зміст юридичної відповідальності, має законодавче закріплення та пов'язана з практичними аспектами її втілення з метою гарантування й відновлення прав і свобод людини. Це пояснюється, передусім, з реалізацією принципу верховенства права, з яким тісно пов'язана, насамперед, законність та інші принципи юридичної відповідальності. Так, дієвість юридичної відповідальності настане лише тоді, коли повною мірою буде реалізований її принцип – невідворотність покарання. Будь-яке правопорушення має спричинити реакцію з боку держави, яка виявляється у неминучості покарання правопорушника та у відновленні суспільних відносин. Правопорушення, за яке не настала передбачена законом відповідальність, дестабілізує значущість закону та завдає шкоди правопорядку.

Отже, в цілому ефективність юридичної відповідальності досягатиметься у разі взаємопроникнення, взаємозалежності, взаємодії та втілення на практиці всіх базових принципів юридичної відповідальності – законності, справедливості, невідворотності, своєчасності, доцільності, гуманізму, індивідуалізації та інших принципів. Якщо ж юридична відповідальність не буде мати ознак дієвості, тоді втрачається сама мета та сутність її встановлення. Тому, встановлення будь-якої юридичної відповідальності повинно бути підкріплено законністю, справедливістю, дієвістю, невідворотністю покарання та іншими її принципами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, дієвість юридичної відповідальності в сукупності з іншими принципами юридичної відповідальності характеризуються взаємозалежністю й постійною взаємодією між собою та є похідними від принципів права. Вони виступають дієвою гарантією забезпечення прав і свобод людини. Виходячи з цього, розглядаючи дилему дієвості юридичної відповідальності, слід зазначити, що це невід'ємна частина законотворчої концепції, що виконує важливі функції. Ефективність дієвості юридичної відповідальності стримує та попереджує протиправну поведінку та інтенсифікує суспільно вигідну поведінку людей у правовій системі.

Завдяки принципу дієвості юридичної відповідальності сучасна держава зможе забезпечити гармонійне функціонування всього суспільства, яке функціонує на основі законів та сприятиме правопорядку в державі. Отже, дієвість юридичної відповідальності мають особливо виняткове значення для якісного регулювання суспільних відносин в сучасній правовій державі.

Література

1. Комарницький Д. С. Удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед особою як дієва гарантія забезпечення прав і свобод людини. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 60–64.
2. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
3. Тарахонич Т. І. Принципи юридичної відповідальності в системі принципів права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 284–287.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
5. Подковенко Т. О., Павелко Л. В. Принципи юридичної відповідальності: загальнотеоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 830–833.
6. Каленіченко Л. І. Поняття та види принципів юридичної відповідальності. *Право і Безпека*. 2017. № 1. С. 24–31.
7. Подорожній Є. Ю. До питання принципів формування інституту юридичної відповідальності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 80–83.
8. Іваненко О. В. Теоретичні проблеми юридичної відповідальності. *Теорія держави і права* : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2013. С. 259–274.
9. Подковенко Т. О. Принципи юридичної відповідальності: зміст та основні критерії класифікації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 26–29.
10. Болсунова О. М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 48–52.

References

1. Komarnytskyi, D.S. (2009). Udoskonalennya instytutu yurydychnoyi vidpovidal'nosti derzhavy pered osoboyu yak diyeva harantiya zabezpechennya prav i svobod lyudyny [Improvement of the institution of legal responsibility of the state to the individual as an effective guarantee of human rights and freedoms]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, p. 60–64. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Koziubra, M.I. (Ed.). (2015). *Zahalna teoriya prava: pidruchnyk [General theory of law: textbook]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

3. Tarakhonch, T.I. (2008). *Pryntsypy yurydychnoyi vidpovidalnosti v systemi pryntsypiv prava* [Principles of legal responsibility in the system of principles of law]. Kyiv: Almanakh prava [in Ukrainian].
4. Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (2008). *Akademichnyy kurs: pidruchnyk* [Academic course: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
5. Podkovenko, T.O., & Pavelko, L.V. (2015). Pryntsypy yurydychnoyi vidpovidalnosti: zahalnoteoretychnyy aspekt [Principles of legal responsibility: general theoretical aspect]. *Molodyi vchenyi*, 2 (17), p. 830–833. Odesa [in Ukrainian]
6. Kalenichenko, L.I. (2017). Ponyattya ta vydy pryntsypiv yurydychnoyi vidpovidalnosti [Concepts and types of principles of legal responsibility]. *Pravo i Bezpeka*, 1, p. 24–31. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Podorozhnii, E.Yu. (2015). Do pytannya pryntsypiv formuvannya instytutu yurydychnoyi vidpovidalnosti [On the question of the principles of formation of the institute of legal responsibility]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1, p. 80–83. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian]
8. Ivanenko, O.V. (2013). *Teoretychni problemy yurydychnoyi vidpovidalnosti. Teoriya derzhavy i prava* [Theoretical problems of legal responsibility. Theory of the state and law]. Kyiv: VTS “Akademiia” [in Ukrainian].
9. Podkovenko, T.O. (2014). Pryntsypy yurydychnoyi vidpovidalnosti: zmist ta osnovni kryteriyi klasyfikatsiyi [Principles of legal responsibility: content and main classification criteria]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 7, p. 26–29. Uzhhorod [in Ukrainian].
10. Bolsunova, O.M. (2010). Sutnisni zasady pryntsypiv yurydychnoyi vidpovidalnosti [Essential principles of the principles of legal responsibility]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, p. 48–52. Kyiv [in Ukrainian].